

УДК 81'255.4'373.4

Кушина Н.І.

ПОЕЗІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПЕРЕКЛАДАХ ВІРИ РІЧ

У статті висвітлено перекладацьку діяльність однієї з найталановитіших сучасних перекладачів Віри Річ, спадщина якої дала можливість розширити межі англомовної україніани. Особливу увагу зосереджено на аналізі окремих перекладів творів Т. Шевченка, бо саме його поезія спонукала її вивчити українську мову й ознайомитися з українською історією та культурою.

Ключеві слова: Віра Річ, Тарас Шевченко, поезія, переклад, англомовна Шевченкіани.

Кушина Н.И. Поэзия Тараса Шевченко в переводах Вера Рич. В статье освещено переводческую деятельность одной из самых талантливых современных переводчиц Веры Рич, наследие которой позволило расширить границы англоязычной украиняны. Особое внимание сосредоточено на анализе отдельных переводов произведений Т. Шевченко, потому что именно его поэзия побудила ее выучить украинский язык и ознакомиться с украинской историей и культурой.

Ключевые слова: Вера Рич, Тарас Шевченко, поэзия, перевод, англоязычная Шевченкиана.

Kushyna Nadiya. Taras Shevchenko's poetry in Vera Rich's translations. The article elucidates Vera Rich's translation activity as one of the most talented modern popularizer of Taras Shevchenko in the Anglophone world whose heritage has enabled widening the Anglophone Ukrainiana boarderlines. A special attention is paid to her translation strategy of Shevchenko's works as it is Shevchenko's poetry that made her study Ukrainian and get acquainted with Ukrainian history and culture.

Key words: Vera Rich, Taras Shevchenko, poetry, translation, Anglophone Shevchenkiana.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Сучасна наука переконливо доводить, що час національних історій літератур, що оперують даними винятково внутрішнього розвитку, без виходу на світовий літературний процес, уже безповоротно минув. Тому-то найвизначніші письменники кожного народу належать водночас світовій літературі та людству. Для поетів, що пишуть мовами обмеженого користування, єдиний шлях до цього – переклад на найвищому художньому рівні.

Актуальність теми цієї розвідки зумовлена тим, що в Україні гостро відчувається необхідність осмислити входження українського художнього слова в англомовний світ. Обсяг нагромадженого на сьогодні фактичного матеріалу потребує узагальнення і системно-цілісного розгляду. Це підводить нас до необхідності вироблення загальних

критеріїв оцінювання перекладів та обґрунтування перекладацьких методів відомих перекладачів загалом та окремих майстрів, передусім таких, як Віра Річ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Англomовна українiана має двохсотлітню історію і налічує десятки імен перекладачів та сотні майстерних перекладів. Цікаво, що велика частка цих перекладачів – люди неукраїнського походження, для яких українська література стала своєрідним дивовижним відкриттям, захопивши їх на все життя. Серед них – англійська перекладачка Віра Річ, яка, без сумніву, належить до найобдарованіших перекладачів, що зробили чимало для збільшення резонансу української літератури у світі, її переклади творять цілу епоху в розбудові реалістичної традиції в англо-американській культурі та розвитку українсько-англійських культурних взаємин. Однак ця талановита перекладачка української літератури ще й далі залишається маловідомою в Україні, головню, через важку спадщину минулого.

Поетичний талант, наукові дослідження, широке коло інтересів Віри Річ, знайомство з культурою багатьох країн, громадська діяльність, висока ерудованість формують надійний ґрунт для її перекладацької діяльності. До популяризації її творчості великою мірою долучилися Р. Зорівчак, Д. Дроздовський, Г. Косів, Л. Коломієць та ін., які піднімають питання перекладацького методу Віри Річ і детально аналізують її творчий доробок у дисертаціях та окремих публікаціях.

Мета цього дослідження полягає в тому, щоб осмислити основні риси перекладацького методу Віри Річ на різних рівнях, урахувавши також прагматичний аспект реценції перекладів Віри Річ поезії Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Віра Річ (насправді Faith Elizabeth Joan) (1936–2009) народилася і виховувалася в англійській родині. Хист до віршування прокинувся в неї рано: з десятирічного віку писала вірші, а з п'ятнадцятирічного – публікувала їх [5, 122]. Україніану Віри Річ започатковано понад півстоліття тому. Тоді молода перекладачка ще майже нічого не знала про Україну, але вирішила вивчити українську мову й ознайомитися з українською історією та культурою. І вже згодом вона не лише вивчала мову, використовуючи словник, поетичні збірники і т. п., а й, захоплюючись українством взагалі, відвідувала їх осередки, домівки, особливо коли від-

бувалися святкування, концерти, інші імпрези, і була вкрай здивована шанобливим ставленням українців до поезії, зокрема Шевченкової [12, 5]. Так розпочалася її перекладацька діяльність. Переклала навіть своє ім'я українською, увійшовши в літературу як Віра Річ.

1957 р. на сторінках англomовного лондонського журналу «Український вісник» вийшов друком переклад Віри Річ «Пролог» до поеми Івана Франка «Мойсей». Це був її дебют у відтворенні з української поезії. Переклад високо оцінили українські літератори в діаспорі, але аж на відзначення 40-річчя цієї події, вже в незалежній Україні, її нагородили премією імені Івана Франка [10, 250].

Після цього дебюту Віра Річ не розлучалася з українською поезією до кінця життя – як її дослідник, популяризатор, вірний і авторитетний перекладач. Ще 1961 року, коли весь культурний світ ушановував соту роковину українського пророка, у Лондоні вийшла перша книга вибраних творів Т. Шевченка у перекладі Віри Річ англійською мовою «*Song out of Darkness*» («Пісня з темряви»). Щоправда, вже були переклади кількох коротких віршів і до неї. Однак у її книзі вперше було охоплено аж 38 перекладів, що як з інтелектуального, так і з мистецького погляду були чи не найвидатнішим досягненням англійської перекладацької літератури.

1963 року у видавництві «Mitre Press» з'явилася книга Віри Річ «*Portents and Images*» («Сподівання і зображення»), де поруч з її власними оригінальними творами поміщено переклади з поезій Т. Шевченка, І. Франка та П. Филиповича, а також білоруських поетів. Уривок з перекладу Віри Річ «Кавказ» вибито на пам'ятнику Т. Шевченкові у Вашингтоні в США, що був відкритий 24 червня 1964 р.

Перекладацька діяльність Віри Річ у різні періоди оцінювалися неоднозначно. В енциклопедичній статті «Шевченківського словника» (Київ, 1977) у закид про «звуження ідейно-тематичного звучання творів» [14, Т. II, 168] вкладалося в обов'язкову тоді соцреалістичну риторику при оцінках українських і західноєвропейських письменників та перекладачів.

Проте це твердження суперечить висловлюванням англійських науковців на літературному вечорі з нагоди 40-річної співпраці Віри Річ із журналом «Український вісник», де акцентувалася увага на її подвижницькій праці. Це засвідчує і вельми похвальна оцінка її перекладацьких діянь. А в статті-некролозі від 2 січня 2010 р. в лондонській «Українській думці» було зазначено: «Віра була надзвичайно талановитим перекладачем. У нещодавньому інтерв'ю вона виражала

своє ставлення до перекладу, вказуючи на те, що перекладач мусить мати вроджений хист (талант від Бога, генетичну схильність), повинен тренувати свої мовні перекладацькі якості так, як атлети тренують м'язи перед тим, як виступити на Олімпійських іграх» [11]. Її перекладацький хист визнав Джеймс Дінрлі, лектор східноєвропейських студій у Лондонському університеті, зауваживши, «аби на такому високому мистецькому рівні перекладати поезію, треба мати Божий дар» [12, 5].

Попри перекладацьку діяльність Віра Річ друкувалася в «Українській думці», «Шляху перемоги», у вже згаданому «Українському віснику» та в багатьох англomовних журналах і часописах, зокрема і в «The Nature», «The Times», «Index on Censorship», «The Tablet», «The New Scientist» та інші. А ще через багато років видавала і редагувала журнал «Manifold» [2, 26]. Вона писала про події в Україні, про дисидентів і їх переслідування в советських гулагах, казематах і «психушках», про чорнобильську аварію і т. п.; і ця журналістська діяльність тривала все її життя. Віра Річ розповідала про важливі секретні завдання, пов'язані з пошуками інформації, була справжнім «спецом» у цьому. Її еталоном була журналістика: вона вірила, що зможе досягти свого ідеалу етики саме в цій царині.

Коли Україна стала самостійною, Віра Річ одною з перших відвідала Україну, передусім Канів. Зачарована сотнями шанувальників, вона під пам'ятником Т. Шевченка написала вірш, що возносив його до невідомих досі висот в англomовній літературі.

Не оминула вона й Дрогобиччину. Нам випала надзвичайно приємна нагода на сам Великдень 24 квітня 2006 року святкувати її 70-річчя біля дуба, де І. Франко писав своє оповідання «Олівець», а біля Франкової садиби слухати переклад англійською мовою його чудового опису Великодня 1848 р. У цей Богом благословенний день яскравіше поставала титанічна праця Каменяра, і цікавішими виглядали скульптурні композиції на його стежині, прекрасно змальовані нашим Золотоустом Миколою Геретою.

Та після важкої операції Віра Річ ледве ступала у супроводі наших доцентів і з болем піднімалася у маршрутку. Попри це вже в Світлий понеділок поїхала вона в Чорнобиль, щоб розділити наше горе 20-річної трагедії.

Нагородження Орденом княгині Ольги III ступеня 2007 р. британська сподвижниця сприйняла з великим зворушенням, назвавши цей факт «вершинною подією» в її житті. До цієї події долучилася

поява чудового видання вибраних поезій Т. Шевченка в перекладі Віри Річ (Шевченко Т. Вибрана поезія. Живопис. Графіка. – К.: Мистецтво, 2007. – 607 с). Книга вміщує 92 віршові твори поета, 39 із них перекладено англійською мовою вперше. У раніше зроблені переклади майстриня внесла чимало вдосконалень («Думка» («Тече вода в синє море...»), «Тарасова ніч», «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине...» та ін.). Також вона переклала передмову І. Дзюби до цього видання [6]. Позитивним є й те, що книжка двомовна, де поряд із перекладами розміщені оригінали. Це розширює контекст інтерпретаційних можливостей для читача – як англомовного, так і україномовного. Адже зіткнення двох культур відкриває повніший доступ до прихованих смислів, непомітних при звичайному прочитанні текстів в оригіналі [9].

Попри підупале здоров'я і невиліковну недугу Віра Річ продовжувала виступати як лектор, викликаючи значне зацікавлення серед студентів. Невблаганна смерть застала її в процесі титанічно-амбітної праці. Вона прагнула завершити переклади англійською мовою всіх поетичних творів Кобзаря до березня 2011 р. (до 150-річчя його смерті). Левову частку цієї праці вже було зроблено [12, 5]. Віра Річ не вмiла відпочивати. Це був марафон зі смертю, і лише праця давала можливість вижити духовно. «Її енергетика могла б рушити електрику в дротах... Справді, навіть у найтяжчі хвилини хвороби, коли тіло ревіло втому, свідомість цієї людини ні на мить не казала собі: я хвора, я втомилась, я прагну спокою», – пише у своїх спогадах Д. Дроздовський [3, 230].

Усе життя Віра Річ працювала як несамовита. Вона могла двадцять років працювати над перекладом «Заповіту» Т. Шевченка, доки всі слова не стануть у потрібному порядку. Вона не спішила, а відчувала «великий час», у якому живе кожний великий твір [3, 230]. Вона жила своєю Україною, в якій був Т. Шевченко.

Її переклади вражають точністю та художньо-метафоричною майстерністю. Вона знайшла свій «золотий перетин» форми та змісту в перекладах. Віра Річ володіла дивовижною поетичною обдарованістю. Лише невелика кількість людей розуміла, яку величезну вагу мала її діяльність [1, 10]. Коли думка спинялася над невідомим словом із художнього космосу Т. Шевченка, вона бралася за І. Франка. Віра Річ не знала такого поняття, як втома. Вона померла перекладаючи. Її переклади – не лише репрезент української ментальності для англо-

мовного перекладача, а й спроба національного українського самопізнання [1, 10].

Д. Дроздовський точно відзначив: «Віра Річ – це маленький гігант. «Маленький» у вимірі фізичному. Гігант – у вимірі духовному. Ця людина, перекладаючи українську літературу в діапазоні від Шевченка до Стуса, витворила самобутню «англійську Україну», зрештою, європейську Україну» [4]. Її «англійська Україна» включає понад 50 українських авторів. Окрім найулюбленіших перекладів Шевченкової та Франкової поезії у перекладацькому доробку Віри Річ – твори українських поетів XVII–XIX ст. – вірші І. Мазепи, М. Шашкевича, Лесі Українки, а також новітня українська поезія – твори Є. Плужника, П. Филиповича, В. Стуса, М. Зерова, Л. Костенко, Є. Гуцала, М. Ореста, Г. Кочура, А. Содомори та ін.

Віра Річ протиставляла свій метод загальноприйнятому і дотримувалася засад реалістичного перекладу. Настанова перекладачки спрямована на максимальний переклад, у якому визнається один дійсний центр – оригінал, при одночасному визнанні творчого характеру перекладу. Стосовно цільової мови – це повне використання її нормативних засобів і можливостей, щодо бажаної мети – прагнення досягнути об'єктивної межі перекладності. Ця настанова визначає послідовність перекладацького процесу, де перший етап становить прочитання – віднайдення та увиразнення духовної парадигми буття твору у часово-просторовій тяглоті, осягнення мелодики першотвору та робота з додатковими джерелами [8, 9]. Відзначимо гнучкість методу Віри Річ, що є свідченням її поетичного таланту..

Г. Косів виявила основні типові контексти виходу перекладу Віри Річ за межі інтерпретаційних ресурсів оригіналу при незмінній перекладацькій настанові, відповідно до соціокультурних чинників та концептуальної картини світу перекладача: релігійні, культурні/міфологічні, аксіологічні. Відтворення реалій у перекладі Віри Річ ґрунтується на культурознавчих дослідженнях. Це зумовлює домінування методів, що враховують прагматичний аспект значення: гіперонімічне перейменування, дескриптивна перифраза, уподібнення, транспозиція на конотативному рівні та ін., напр.: «Чурек і сакля» – «Bannock and croft». Тут конотативне значення оригіналу відтворено методом уподібнення за допомогою лексем, узятих із шотландського діалекту. При перекладі структурно-конотативних реалій: а саме суфіксів зменшуваності, переважає метод контекстуально-функціональної компенсації, напр.: «Сонечко вставало» – «The bright

sun was rising». Бачимо, що перекладачка вдається до конкретизатора, вираженого епітетом.

Відтворення стилістичних фігур оригіналу: повтору, паралельних конструкцій, інверсій у її перекладах характеризується високим ступенем адекватності, напр.:

*Минають дні, минають ночі,
Минає літо. Шелестить
Пожовкле листя, гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить,
і все заснуло [16, 271]*

*Days are passing, nights are passing,
Summer passes, yellow leaves
Rustle, sight dims, and thought, grown
drowsy,
Is slumbering, heart falls asleep;
All is asleep [15, 62]*

У перекладі влучно відтворено словесний, морфемний та звуковий повтор. Відтворення звукового повтору шляхом міжмовного ізовокалізму нерідко простежується в інтерпретаціях Віри Річ та вирізняє її з-поміж інших перекладачів. З огляду на відмінність традицій, для передачі інверсії перекладачка послуговується не лише прямим відповідником, а й методом компенсації, а також зрідка опускає цю фігуру.

Г. Косів вважає, що переклад творів, особливо складних у структурному плані, демонструє гнучкість методу В. Річ, яка виявляється і при передачі творів, що належать до різних літературних традицій [8, 11].

Найкраще про перекладача можуть розповісти його переклади. Найбільш вдалі, на нашу думку, є її інтерпретації поезій «Сонце заходить, гори чорніють», «Думи мої, думи мої...», «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий...». Саме тому ці поезії обрано для аналізу.

Стиль характеризується не лише тим, що в ньому є, але й тим, чого в ньому немає. Це важливо при перекладі поезій Т. Шевченка, де художня виразність досягається геніальною ощадливістю, стислістю вислову, розмовною органічністю й плавністю інтонації. Саме ця небогатослівність, «випрозорення» найосновнішого робить його стиль навдивовижу легким і природним, і тим самим надзвичайно складним для перекладу [7, 20]. На думку О. Фінкеля, який детально дослідив російськомовні переклади Шевченкового «Заповіту», «вартість будь-якого поетичного перекладу визначається ступенем наближення його до повноти змісту, що виявляється у відтворенні лексики, семантики, образності емоційного тону; ступенем збереження ритміко-інтонаційних особливостей та ступенем відтворення звукового оформлення (метр, римування, звукопис)» [13, 411].

Перераховані компоненти поетичного твору є єдиною системою і скеровані на виявлення змісту і їх неможливо абсолютно рівноцінно відтворити у перекладі. У кожного перекладача своє «розуміння всіх зв'язків між компонентами художнього твору і ролі їх у виявленні всієї глибини змісту» [13, 411].

Поетичну обдарованість виявила Віра Річ при перекладі вірша «Реве та стогне Дніпр широкий...». Вона осягнула своєрідність художньої манери Шевченка-лірика, передала гами емоційних тонів оригіналу, зберігши при цьому змістовну точність, стилістичні та естетичні функції й ритмічну структуру першотвору.

<i>Реве та стогне Дніпр широкий,</i>	<i>Roaring and groaning rolls the Dnipro,</i>
<i>Сердитий вітер завива</i>	<i>And angry wind howls through the night,</i>
<i>Додолу верби гне високі,</i>	<i>Bowing and bending the high willows,</i>
<i>Горами хвилю підійма...</i> [17, 3]	<i>And raising waves to mountain heights</i> [15, 73]

Особливо високої поетичної майстерності досягла Віра Річ при перекладі «Заповіту». Вона зберегла своєрідність художньої та інтонаційної манери поета при передачі особистих роздумів та полум'яних закликів до боротьби за волю. Вона майстерно відтворила багатство змісту та своєрідність стилю й динамічно-мінливу ритміку твору, а також постійні переходи від одного розміру до іншого, зумовлені бажанням автора якомога точніше передати власну думку, почуття та настрої. Порівн.:

<i>Як умру, то поховайте</i>	<i>When I die, then make my grave</i>
<i>Мене на могилі</i>	<i>Make my grave there – and arise,</i>
<i>Серед степу широкого</i>	<i>High on an ancient mound,</i>
<i>На Вкраїні милій...</i>	<i>In steppeland without bounds.</i>
<i>Поховайте та вставайте,</i>	<i>In my own beloved Ukraine,</i>
<i>Кайдани порвіте</i>	<i>Sundering your chains,</i>
<i>І вражою злою кров'ю</i>	<i>Bless your freedom with the blood</i>
<i>Волю окропіте...</i> [16, 274].	<i>Of foemen's evil veins!</i> [15, 321].

Для відтворення лексеми *окропіте* перекладачка віднайшла в англійському глобальному вертикальному контексті поняття, що символізувало б духовне очищення [10, 253] і зупинилася на лексемі «bletsian», що прийшла в англійську мову 1500 років тому з мови германських племен. Згодом це поганське слово піддалося християнізації і трансформувалося в «bless», що добре слугує їй.

У процесі перекладі стильових особливостей вірша «Думи мої, думи мої...» перекладачка прагнула зберегти образність поетичної мови Т. Шевченка, її емоційну насиченість. Вона підбирала відповід-

ні епітети, повтори, порівняння, мовностилістичні паралелі, що відтворювали б загальну будову поетичного твору і не суперечили узусу англійської лексики. І знову ж таки Віра Річ досягла повної змістовної адекватності у перекладі пісні й показала, що інтонаційна будова творчості Т. Шевченка може жити в новому мовному середовищі.

<i>Думи мої, думи мої,</i>	<i>O my thoughts, my heartfelt thoughts,</i>
<i>Лихо мені з вами!</i>	<i>I am troubled for you!</i>
<i>Нащо стали на папері</i>	<i>Why have you ranged yourselves on paper</i>
<i>Сумними рядами?.. [17, Т. 1, 124].</i>	<i>In your ranks of sorrow?.. [18, 8].</i>

Як чуттєва перекладачка Віра Річ намагалася максимально точно відтворити ритмомелодику художньої мови поета і передати зміст твору «Сонце заходить, гори чорніють». Її переклад звучить природно, легко, безпосередньо і дає достовірне уявлення про оригінал. Він поетично виразний, позначений високим ступенем точності відтворення образної чуттєвої картини літературної мініатюри. Перекладачка також точно відтворила музичну структуру оригіналу, не зруйнувала мелодії, а гармонійно поєднала з нею поетичну природу оригіналу й талановито відтворила його англійською мовою. І тут їй вдалося передати багатство Шевченкової поезії. Порівн.:

<i>Сонце заходить, гори чорніють,</i>	<i>The sun sets, and dark the mountains become,</i>
<i>Пташечка тихне, поле німіє,</i>	<i>The little bird hushes, the plain has grown dumb,</i>
<i>Радіють люде, що одпочинуть,</i>	<i>The people rejoice that slumber is nearing,</i>
<i>А я дивлюся... і серцем лину</i>	<i>And I look: and I fly with my heart in my</i>
<i>В темний садочок на Україну</i>	<i>dreaming</i>
<i>[17, Т. 2, 35].</i>	<i>To a dark orchard in far Ukraine [15, 353].</i>

Висновки. Усі йдемо ми до Тараса. Віра Річ, як видно з аналізу її перекладацької лабораторії, також упродовж усієї своєї творчості намагалася якнайближче підійти до нашого Кобзаря, і вона це, безумовно, зробила. Їй, як нікому іншому з англійських перекладачів, вдалося відтворити потужну енергетику Шевченкового слова, силу його емоційної напруги, особливу поетичну форму його віршів, що перевищувала форму народної поезії і досягла високого рівня словесно-образної виразності. Не будучи за походженням українкою, Віра Річ стала українкою за духом і тому змогла відтворити у перекладі світоглядні, естетичні й метафізичні особливості Шевченкового генія, допомогла англійському читачу відчутти та сприйняти емоційну потугу Шевченкового слова.

Перспективу цієї праці вбачаємо у тому, що творчий доробок Віри Річ потребує більш досконалого вивчення і активнішої популяризації як вищій, так і в середній школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Букет Є. Духовна онука Шевченка спочила в Каневі // Слово Просвіти. – 2011. – Ч. 16. – 26–27 квіт. – С. 10.
2. Дроздовський Д. Віра Річ: «Переклад для мене, наче дзеркало...» // Слово Просвіти. – Ч. 45(318). – 2005. – 10–16 лист. – С. 26.
3. Дроздовський Д. Віра Річ: ...in Мемогіам: до дня пам'яті перекладачки української літератури, члена Міжнародної ради журналу «Всесвіт» // Всесвіт: Журнал іноземної літератури. – К. : Видав. дім «Всесвіт», 2010. – № 1/2. – С. 227–231.
4. Дроздовський Д. Повернення Віри Річ [Електронний ресурс] // День: Щотижнева Всеукраїнська газета. – 2011. – № 76–77. – 29 квіт. – Режим доступу до газ.: <http://www.day.kiev.ua/209192>
5. Зорівчак Р. П. Перекладацький доробок Віри Річ // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. 10. – С. 122–127.
6. Зорівчак Р. Українське слово в англomовному світі достойно репрезентувала англійка за національністю Віра Річ [Електронний ресурс] // Українська літературна газета. – 2010. – № 17(23). – 20 серп. – Режим доступу до газ.: <http://www.litgazeta.com.ua/node/903>
7. Коломієць Л. «Садок вишневий коло хати...» Тараса Шевченка у новому перекладі Віри Річ // Наукові записки. – Серія: філологічні науки. – Вип. 89 (1). – С. 20–25.
8. Косів Г. М. Перекладацький метод Віри Річ як інтерпретатора художньої літератури: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 «Перекладознавство»; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с.
9. Косів Г. Посол української культури [Електронний ресурс] // Український тиждень. – Режим доступу до журн.: <http://www.ut.net.ua/art/168/0/3657/>
10. Косів Г. М. Творча особистість перекладача (штрихи до портрета Віри Річ) // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – Київ: Прайм-М, 2002. – С. 249–256.
11. Лесів М. Пам'яті Віри Річ (1936-2009) [Електронний ресурс] // Наше слово. – № 9. – 28 лютого 2010. – Режим доступу до газ.: <http://nslowo.pl/content/view/920/100/>
12. Томків В. Британка Віра Річ боролася за українців // Літературна Україна – 2010. – 10 трав. – С. 5.
13. Фінкель О. М. «Заповіт» Т. Г. Шевченка в російських перекладах // Черноватий Л. М., Карабан В. І., Подміногін В. О. та ін. О. М. Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства: зб. вибр. пр. – Вінниця: Нова книга, 2007. – С. 408–424.
14. Шевченківський словник / відп. ред. Є. П. Кирилюк: у 2-х т. – Т. II. – К. : Гол. ред. укр. рад. енциклопедії, 1977. – 412 с.

15. Шевченко Т. Вибрана поезія. Живопис. Графіка / упор. С. Гальченко; авт. вступ. ст. І. Дзюба; пер. англ. мовою творів Т. Шевченка Віри Річ. – К. : Мистецтво, 2007. – 607 с.
16. Шевченко Т. Кобзар. – Київ: Держ. вид-во худ. літератури, 1964. – 615 с.
17. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Редкол. Є.П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1989.
18. Shevchenko T. Song out of Darkness. Selected Poems / Tr. from Ukrainian by Vera Rich with preface by Paul Selver, a critical essay by W. K. Matthews, introduction and notes by V. Swoboda. – London: The Mitre Press, 1961. – 128 p.